

Wiadomości

Piątek, 4 marca 2022

24 spotkanie „Wieliczka-Wieliczenie” Bis! pt. „Nadzór Starostwa Górniczego w Krakowie nad Kopalnią Soli w Wieliczce w latach 1872-1918

Jadwiga Duda, prezes Stowarzyszenia „Klub Przyjaciół Wieliczki”, organizatorka spotkania przywitała zebranych i przedstawiła jego temat. Zaprosiła gości do wysłuchania koncertu Dobrosławy Zając, uczennicy Marii Sobeńko z Zespołu Szkół Muzycznych I stopnia w Wieliczce. Uczennica wykonała na skrzypcach utwór Ch. Dancla pt. „Wariacje na temat Belliniego” przy akompaniamencie na fortepianie Magdaleny Smrokowskiej, nauczycielki z tej szkoły. Towarzyszyli jej rodzice: Agata i Robert Zającowie. Publiczność występ nagrodziła brawami. Dobrusia otrzymała dyplom od KPW. Obie artystki obdarowane zostały upominkami od władz miasta.

Prowadząca spotkanie wspomniała, że w minionym miesiącu z grona prelegentów, którzy 24.04.2019 r. wygłosili prelekcje na 4 spotkaniu z cyklu „Wieliczka-Wieliczenie” Bis! pt. „Pamięć o Golgocie Wschodu. Wieliczenie z „Listy Katyńskiej” zmarli: 28.01.b.r. Andrzej Pocięcha z Rożnowa, lat 78, syn śp. Władysława (1914-1951), w 1939 r. jeńca Ostaszkowa, skąd zbiegł i po powrocie do domu był prześladowany przez NKWD a potem UB - spoczął na cmentarzu w Rożnowie i 15.02.b.r. Jadwiga Grzyb, lat 96 z Krakowa, córka śp. Jakuba Klimy (1893-1940) z Zagórza k. Niepołomic, policjanta zamordowanego w Twerze przez NKWD którego upamiętniono w 2018 r. przez posadzenie przy Szkole Podstawowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Zagórzu „Dęba Pamięci”. Pochowana została 22.02.b.r. na Cmentarzu Rakowickim; 10.02.b.r. zmarła Joanna Trela, lat 62, pracownica Urzędu Miasta i Gminy Wieliczka, która pomagała do 2006 r. w organizowaniu spotkań „Wieliczka-Wieliczenie” w sali „Magistrat”. Pochowana została 16.02. b.r. na wielickim cmentarzu. Tego dnia zmarł także Stefan Bednarek, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, prezes Dolnośląskiego Towarzystwa Regionalnego, którego poznaliśmy będąc na kongresie regionalistów we Wrocławiu. W ich intencji odmówiono modlitwę: Ojcze Nasz..., Zdrowaś Mario...Wieczne odpoczywanie racz im dać Panie, a światłość wiekuista niechaj im świeci. Niech odpoczywają w pokoju wiecznym. Amen.

Po koncercie Barbara Kazior, prezes Zarządu Fundacji Miejsc i Ludzi Aktywnych w Krakowie zaprezentowała Quest o Wieliczce pt. „MIASTO NAD KOPALNIĄ” wykonany pod jej kierunkiem przez wieliczkan. Quest powstał dzięki współpracy Fundacji z Gminną Radą Seniorów w Wieliczce i Wielickim Centrum Kultury. Głos zabrała Hanna Koziół,

przewodnicząca Gminnej Rady Seniorów w Wieliczce i sekretarz „Klubu Przyjaciół Wieliczki”, która zaprosiła wielickich seniorów do pracy nad powstaniem Qestu. Towarzyszyli im twórcy Questu... m.in. Marta Borowiec, Jadwiga Duda, autorka rysunków, Mariusz Jarski, Krystyna Kaczyńska-Ślusarczyk, autorka wierszy i pieczętki, Zenobia Kłapa, Jan Matzke. Prowadząca spotkanie Barbarze Kazior z wdzięcznością za „Quest..” wręczyła upominek książkowy od Burmistrza Wieliczki a wszystkich obdarowała znaczkiem z herbem Wieliczki. Twórcami Questu byli także: Maria Klima, Józef Kordas, Marian Parafiniuk, Agnieszka Szuro-Kazanecka, Janina Wereszko, którzy nie uczestniczyli w spotkaniu. Quest można pozyskać w Punkcie Informacji Turystycznej znajdującym się w budynku dworca autobusowego w Wieliczce i z nim zwiedzić miasto - rozwiązać go, a nagrodą będzie znalezienie skarbu.

Prezes KPW przedstawiła prelegenta doktora (dr) Pawła Krokosza, historyka z Wydziału Historii i Dziedzictwa Narodowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, który pracę zawodową rozpoczynał jako nauczyciel w Gimnazjum im. Kazimierza Wielkiego w Wieliczce, potem pracował w Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka. Wówczas opracowywał temat „Nadzór Starostwa Górniczego w Krakowie nad Kopalnią Soli w Wieliczce w latach 1872-1918.”. Artykuł ten został opublikowany w 2015 r. przez Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka w tomie XXX „Studiów i materiałów do dziejów żup solnych w Polsce” a na dzisiejszym spotkaniu zostaje przez autora przedstawiony wieliczanom. W 2022 r. mija 150 lat od powstania Starostwa Górniczego w Krakowie, którego kontynuacją jest Okręgowy Urząd Górniczy w Krakowie. Kieruje nim dyrektor Krzysztof Paraszczuk - zaprosiłam pisemnie Pana Dyrektora na dzisiejsze spotkanie. Serdecznie Go witamy wśród nas. Witamy także dr architekta, mgr historii sztuki Jacka Chrzęszczewskiego, pracownika Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka i Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie.

Dr Paweł Krokosz: „W latach 1860-1873 wchodząca w skład monarchii habsburskiej Galicja otrzymała szereg praw społecznych i politycznych, które obowiązywały aż do odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 r. i przeszły do historii jako okres tzw. autonomii galicyjskiej. W 1869 r. wprowadzono język polski jako urzędowy do administracji i sądownictwa Galicji, w 1871 r. powołano urząd ministra ds. Galicji; głównym organem władz samorządowych był [Sejm Krajowy](#), nadzór nad oświatą przejęła [Rada Szkolna Krajowa](#); w terenie działały obieralne organy samorządu - rady gminne i powiatowe. Okres autonomii galicyjskiej był równie ważny dla funkcjonowania kopalni soli w Wieliczce, która oprócz zakładu wydobywczego, przynoszącego skarbowi państwa stosowne wpływy finansowe, była także ważnym ośrodkiem turystycznym - podziemne wyrobiska przyciągały coraz większe rzesze zwiedzających. Zachodzące wówczas zmiany w eksploatacji złoża, produkcji i transporcie wydobywanej soli i obsłudze ruchu turystycznego wymagały zapewnienia odpowiednich środków bezpieczeństwa dla personelu pracującego w kopalni oraz turystów odwiedzających wyznaczony odcinek podziemnych wyrobisk. Istotną rolę odgrywały też kwestie związane z funkcjonowaniem stowarzyszeń i organizacji zrzeszających górników wielickiej kopalni. Wszystkie te aspekty wiązały się z koniecznością sprawowania nadzoru ze

strony odpowiednich instancji państwowych tj. funkcjonujących od 1872 r. Starostwa Górniczego i podległego mu Urzędu Górniczego Okręgowego w Krakowie. Przez wszystkie lata urzędnicy pracujący w obydwu instytucjach bardzo skrupulatnie wykonywali wszystkie spoczywające na nich zadania. Działania te dotyczyły przede wszystkim stałej kontroli kopalni soli w Wieliczce pod kątem przestrzegania tam norm bezpieczeństwa, zarówno pod ziemią, jak i na powierzchni. Niemal ciągłym sprawdzaniem ze strony Starostwa Górniczego i Urzędu Górniczego Okręgowego podlegał stan techniczny maszyn wyciągowych (głównie klatek zjazdowych i lin stalowych), sprzętu przeciwpożarowego i urządzeń ratowniczych oraz kondycji górniczej drużyny ratowniczej. Podobnie było z utrzymaniem sprawnie funkcjonującej wentylacji kopalnianej. Urzędnicy przybywający z Krakowa monitorowali także kwestie zagrożenia wodnego kopalni. Rezultatem kontroli były stosowne raporty sporządzane przez urzędników Urzędu Górniczego Okręgowego czy samego Starostwa Górniczego, które bardzo często zawierały zalecenia dotyczące poprawy bezpieczeństwa w odniesieniu do danych kwestii. Przykładowo w przypadku usterek maszyn wyciągowych natychmiastowo wstrzymywany był ich ruch aż do czasu wykonania stosownej naprawy. Nadzór nad kopalnią, a przede wszystkim nad posługiwaniem się materiałami wybuchowymi używanymi podczas prac górniczych, nabrał szczególnego wymiaru jeszcze przed wybuchem I wojny światowej, kiedy Starostwo Górnicze zostało zobowiązane do ścisłej realizacji wytycznych austriackich władz politycznych i wojskowych. Starostwo Górnicze w Krakowie nadzorowało również funkcjonowanie wielickiej „Kasy Brackiej”, spółdzielni samopomocy górniczej i innych organizacji działających przy kopalni. Ustanowione na początku lat 70. XIX w. instytucje nadzoru górniczego – Starostwo Górnicze i Urząd Górniczy Okręgowy w Krakowie działały też po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. i przetrwały, niekiedy w nieco zmienionej formie, do lat 20. XX w.”

Po prelekcji w dyskusji głos zabrali: dr Jacek Chrząszczewski, prof. Józef Duda z AGH, Jadwiga Duda, Krzysztof Paraszczuk, Władysław Grubecki.

Jacek Chrząszczewski – zwrócił uwagę na ciekawy i nieco zaskakujący z dzisiejszego punktu widzenia fakt historyczny, podany w prelekcji, że na terenie zaboru austriackiego, w okresie tzw. autonomii galicyjskiej, lokalne „instancje władz górniczych, którymi od 1871 r. były Starostwo Górnicze w Krakowie i podległy mu tamtejszy Urząd Górniczy Okręgowy, podporządkowane były na szczeblu centralnym Ministerstwu Rolnictwa, a od 1908 r. – Ministerstwu Robót Publicznych”. Natomiast w czasach nam współczesnych, górnictwo, jako dziedzina przemysłu, podlegało w latach 2015-2019 Ministerstwu Energii, a obecnie nadzorowane jest przez Ministerstwo Aktywów Państwowych. Drugim zagadnieniem, na które zwrócił uwagę byli wspomniani w prelekcji „autoryzowani, czyli egzaminowani i zaprzysiężeni, inżynierowie górniczy (markszajdrowie), nie będący urzędnikami w ścisłym znaczeniu, którzy mając specjalne upoważnienie ze strony starostw górniczych, byli wzywani w charakterze ekspertów, a wykonywane przez nich czynności posiadały moc prawną”. Słowo „Markscheider” pochodzi z języka niemieckiego i według „Niemiecko-polskiego słownika

górniczego” Feliksa Piestraka (wyd. 2, Katowice 1924, s. 251), jest nim określany „miernik (mierniczy) górniczy, miernik (mierniczy) kopalniany, geometra górniczy”. „Markscheiderei”, czyli „miernictwo górnicze”, było bardzo rozwinięte w Wieliczce. Markszejdrowie, do których należał m.in. późniejszy Dyrektor Żupy Wielickiej – Erazm Barącz, pozostawili po sobie dużą ilość przydatnych do dzisiaj rysunków pomiarowych, planów i map kopalni. Od połowy XIX wieku ich siedzibę stanowił m.in. budynek przy dzisiejszej ulicy Daniłowicza 13 w Wieliczce, nazywany stąd „Markszejderią”, w którym po II wojnie światowej mieściła się Poradnia Przeciwgruźlicza, w latach 1953-1974 Izba Porodowa, a następnie Przychodnia Uzdrowskowa Sanatorium Alergologicznego „Kinga”. W roku 1987 został on wpisany do rejestru zabytków. Na przełomie XX i XXI wieku opuszczony i zdewastowany budynek zmieniał kolejnych właścicieli. Dopiero w latach 2018-2019 został on adaptowany na restaurację „Warzelnia smaków”, z przywróceniem mu m.in. pierwotnego portyku kolumnowego od strony alei św. Jana Pawła II, na podstawie zachowanych planów archiwalnych. Podczas tej inwestycji dr Jacek Chrzęszczewski udzielał konsultacji i sprawował nadzór konserwatorski. W ramach dyskusji wspomniał także o tym, że choć znajdujące się w Zachodniej Małopolsce kopalnie węgla kamiennego „Janina” w Libiążu i „Brzeszcze” podlegają górniczo Wyższemu Urzędowi Górniczemu w Katowicach, to jednak nadzór konserwatorski nad ich zabytkowymi zespołami budowlanymi na powierzchni sprawuje Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie.

Józef Duda: „Panie Dyrektorze. Jaka jest struktura organizacyjna nadzoru górniczego w Polsce? Czy Okręgowy Urząd Górniczy w Krakowie ma nadzór nad kopalniami węgla w Małopolsce?

Jadwiga Duda: „Panie Dyrektorze - Klub Przyjaciół Wieliczki był na wycieczce w kopalni rud cynku i ołowiu „Pomorzany” koło Olkusza. Jakie są jej losy?

Krzysztof Paraszczuk: „W nawiązaniu do prezentacji dr. Pawła Krokosza „Nadzór Starostwa Górniczego w Krakowie nad Kopalnią Soli w Wieliczce w latach 1872 - 1918” wskazać należy, że ówczesna struktura urzędów górniczych w Galicji, a także ich zadania związane z kontrolą i nadzorem nad zakładami górniczymi posiada wiele analogii z obecnie funkcjonującymi strukturami organów nadzoru górniczego. Tak jak dawniej bezpośredni nadzór nad górnictwem sprawują okręgowe urzędy górnicze jako organy pierwszej instancji, których aktualnie jest 11 z siedzibami w Gdańsku, Gliwicach, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Krośnie, Lublinie, Poznaniu, Rybniku, Warszawie, Wrocławiu oraz Specjalistyczny Urząd Górniczy w Katowicach, który sprawuje nadzór m. in. na szybach górniczych wraz z wyposażeniem, urządzeniami wyciągowymi, budynkami nadszybi i wieżami wyciągowymi jego właściwość miejscowa obejmuje terytorium całej Polski. Nadzór nad okręgowymi urzędami i Specjalistycznym Urzędem Górniczym sprawuje Wyższy Urząd Górniczy w

Katowicach, który jest organem II instancji. Nadzór nad Prezesem Wyższego Urzędu Górniczego sprawuje Minister Aktywów Państwowych. Prezes Wyższego Urzędu Górniczego a także dyrektorzy okręgowych urzędów górniczych i dyrektor Specjalistycznego Urzędu Górniczego sprawują m. in. nadzór i kontrolę nad ruchem zakładów górniczych, w szczególności w zakresie: bezpieczeństwa i higieny pracy, bezpieczeństwa pożarowego, ratownictwa górniczego, gospodarki złożami kopalin w procesie ich wydobywania, ochrony środowiska i gospodarki złożem, zapobiegania szkodom, budowy i likwidacji zakładu górniczego, w tym rekultywacji gruntów po działalności górniczej.

Obecnie nadzór nad Kopalnią Soli w Wieliczce sprawuje Dyrektor Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie. Warto przy tym podkreślić, że w Kopalni Soli w Wieliczce prowadzone są nie tylko prace związane z zabezpieczeniem wyrobisk nie zabytkowej części kopalni w tym likwidacja źródeł zagrożenia wodnego i zawałowego, ale także prace zabezpieczające i konserwacyjne służące zachowaniu zabytkowej części kopalni a także udostępnieniu kolejnych wyrobisk i tras. Na szczególną uwagę zasługuje również Uzdrowski Zakład Górniczy, który funkcjonuje w Kopalni Soli w Wieliczce od roku 2016. Zakład ten eksploatuje wodę leczniczą z samo wypływu w komorze Layer na poziomie VII kopalni z głębokości ok. 255m p.p.t. Właściwości lecznicze wody z tego wypływu zostały udokumentowane a następnie potwierdzone w 2013 r. świadectwem wydanym przez Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny. Warunki geologiczne i geneza wód leczniczych jest ściśle powiązana z genezą złoża soli kamiennej, które powstało ok. 13,6 mln lat temu. Badania wykazały, że wody lecznicze z wypływu z komory Layer nie posiadają kontaktu z wodami współczesnymi i są wolne od zanieczyszczeń antropogenicznych. Stosowany system ich eksploatacji, gromadzenia i przesyłu zapewnia całkowicie zachowanie ich właściwości w niepogorszonym stanie. Wody lecznicze z Wieliczki są niezwykle przydatne do kąpieli leczniczych, inhalacji oraz wytwarzania aerozolu solnego na tężniach zewnętrznych. W wodę tą zaopatruje się Tężnia Solankowa wybudowana w parku obok Kopalni Soli, jak również stosuje się ją do zabiegów w podziemnym Uzdrowisku w kopalni. Dzięki wysiłkom geologów, górników i zarządu kopalni, które włożono w badania oraz udokumentowanie zasobów ujęcia, określenie składu wody i ich właściwości leczniczej, budowę i organizację sposobu wydobywania, gromadzenia i transportu wód, dysponujemy naturalnym surowcem niezwykle przydatnym w leczeniu schorzeń układu oddechowego takich jak astma, przewlekła obturacyjna choroba płuc czy przewlekłe schorzenia laryngologiczne.

Kopalnie węgla w Małopolsce: Brzeszcze i Libiąż podlegają pod Wyższy Urząd Górniczy w Katowicach. Jeśli chodzi o kopalnie Pomorzany, to w 2020 r. podjęto decyzję, że z dniem 31.12.2020 r. zostanie w niej zakończone wydobywanie. Aktualnie trwa jej likwidacja.

Władysław Grubecki, emeryt wielickiej kopalni: „Podam kilka informacji na temat ratownictwa, które też podlega nadzorowi Okręgowego Urzędu Górniczego w Krakowie. Każdy Zakład Górniczy - Kopalnia obowiązkowo musi posiadać Stację Ratownictwa Górniczego, która musi być wyposażona w niezbędny sprzęt, aparaty tlenowe dla ratowników oraz inny sprzęt do prowadzenia akcji ratowniczej pod ziemią. Stacja jest czynna całą dobę mając do dyspozycji zastępy ratownicze. Kandydat na ratownika musi być doświadczonym górnikiem szczególnie o bardzo dobrym zdrowiu z dużą charyzmą a i determinacją, tych cech nie da się nauczyć, należy je mieć w genach. Ratownik podejmuje się zadań przekraczających granice ryzyka biorąc udział w akcjach, w ekstremalnych warunkach by ratować życie swoich kolegów, niekiedy przez kilka czy kilkanaście dni - zadaniem akcji ratowniczej jest wydostać się z zawalonych chodników czy ścian tak żywych jak i tych co zginęli. Ratownicy to bohaterowie do heroicznych zadań, do walki z potężnymi siłami natury: pożary, zawały ścian czy chodników, wybuchy pyłu węglowego, metanu i inne. Po każdej akcji mają poczucie misji i spełnienia obowiązku, bo z niebezpieczeństwami dążyli się oswoić w akcjach ratowniczych. Są to bezimienni bohaterowie podejmując się zadań przekraczających granice ryzyka ratując życie oraz Zakłady Górnicze, których wartość przekracza miliardy złotych. Dlatego są bardzo cenieni przez Dyrekcje Kopalń oraz Państwo za to bohaterstwo. Za każdy rok pracy będąc czynnym ratownikiem dolicza się dodatkowo osiem miesięcy do wysługi lat pracy pod ziemią w kopalni. Ponadto są odznaczenia medalami państwowymi z okazji Święta Górniczego Barburki. Do obowiązków Dyrekcji Kopalni oraz całego dozoru górniczego należy zapewnienie bezpieczeństwa pracy w kopalni. Do tych celów są powołane odpowiednie służby wentylacyjne i pożarowe. Kontrolę nad bezpieczeństwem sprawują Okręgowe i Wyższe Urzędy Górnicze”.

Jadwiga Duda podziękowała Pawłowi Krokoszowi za prelekcję wręczając mu od Burmistrza Wieliczki książkę autorstwa Pawła Figlewicza p. „ŚWIĘTO WOLNOŚCI. DZIEJE WIELICZKI W OKRESIE SAMORZĄDOWYM 1990-2018” (2019) oraz biorącym udział w dyskusji. Zaprosiła zebranych na kolejne 25 spotkanie „Wieliczka-Wieliczenie” Bis! 30 marca b.r., oraz na zwiedzanie z przewodnikiem wystaw w Krakowie: Muzeum Józefa Mehoffera w dniu 15.03.b.r. o godz.11.00-tej oraz Muzeum Jana Matejki w dniu 29.02.b.r. o godz.11.00-tej. Wspomniała, że 25.02. (piątek) br. są obchody 176. rocznicy Powstania Krakowskiego: o godz.10.00-tej w Gdowie przy kopcu - mogile 154 ofiar bitwy gdowskiej 26.02.1846 r., o godz.12.00-tej przy grobie Edwarda Dembowskiego (1822-1846) i 28 powstańców z 1846 r. na starym cmentarzu w Krakowie-Podgórzu, a o godz.13.30- ci w Wieliczce przed tablicą ku pamięci Edwarda Dembowskiego na ścianie frontowej Pałacu Przychodzkich, obecnie Starostwa Powiatowego w Wieliczce. Natomiast 1 marca (wtorek) b.r. obchodzimy Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”.

Na zakończenie spotkania wykonano wspólne zdjęcie uczestników spotkania, którzy dotrwali do końca. Przebieg spotkania fotografowały: Justyna Twardosz i autorka niniejszego tekstu. W spotkaniu uczestniczyło 36 osób m.in. Józef Bogda, Katarzyna Czubak, prof. Andrzej

Gaczoł, Włodzimierz Grzywacz, Stanisław Stawarczyk, w tym 16 członków KPW: Marta Borowiec, Janina Cygankiewicz, Stanisława Cygankiewicz, Jadwiga Duda, Józef Duda, Władysław Grubecki, Elżbieta Kawecka-Cebula, Grażyna Kowal, Hanna Koziół, Adam Lachman, Jan Matzke, Aleksandra Pasek, Aldona Maria Pawłyk, Marcin Perek, Wanda Polan, Marian Sipióra. Wychodząc ze spotkania można było zebrać miesięcznik „Głos Wielicki” z lutego 2022 r., w którym jest relacja Jadwigi Dudy z 23 spotkania z cyklu „Wieliczka-Wieliczenie” Bis!, pt. „Gaz ziemny pozyskiwany z formacji geologicznych łupków- zasoby i możliwości ich eksploatacji”, które odbyło się 26.01.b.r. , materiały reklamowe Stowarzyszenia MANKO z Krakowa, w tym „Głos Seniora” dostarczone przez Agnieszkę Nowak. Dziękuję pracownikom UMiG Wieliczka: Łukaszowi Birze za współpracę w wydrukowaniu afiszy na 24 spotkanie „Wieliczka-Wieliczenie” Bis!, Justynie Koziół za przygotowanie upominków, Andrzejowi Jarosowi za ustawienie sprzętu do prezentacji slajdów, Małgorzacie Łyżczarz za opiekę nad salą i szatnią, a pracownikowi Wielickiego Centrum Kultury za rozwieszenie afiszy na spotkanie na słupach w Wieliczce.

Stowarzyszenie „Klub Przyjaciół Wieliczki” zaprasza na 25 spotkanie z cyklu „Wieliczka-Wieliczenie” Bis! 30.03. (środa) 2022 r. o godz.16.00-tej w Wieliczce w sali „Magistrat” pt. „Dzieje ochrony staromiejskich zespołów zabytkowych i obecne zagrożenia.”- prelekcja dr hab. inż. arch. Andrzeja Gaczoła, emerytowanego profesor Politechniki Krakowskiej.

UWAGA! PROSIMY O PRZYNIESIENIE MASECZEK NA TWARZ.

W ZWIĄZKU Z ZOSTRZENIEM PRZEPISÓW SANITARNYCH PROSIMY O ZABRANIE CERTYFIKATÓW SZCZEPIENIA PRZECIW COVID 19 CELEM OKAZANIA W PRZYPADKU KONTROLI SANEPIDU! Opracowała Jadwiga Duda